

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ – ΤΟΜΕΑΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ
ΙΣΤΟΡΙΑ – ΘΕΩΡΙΑ – ΚΡΙΤΙΚΗ

Μινήμη Βαγγέλη Αθανασόπουλου

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΘΑΝΑΣΗΣ ΑΓΑΘΟΣ
ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΝΤΟΥΝΙΑ
ANNA ΤΖΟΥΜΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ

Η έκδοση πραγματοποιήθηκε με την ευγενική χορηγία του Ε.Κ.Π.Α. και του Ιδρύματος Κώστα και Ελένης Ουράνη

© Copyright Θανάσης Αγαθός – Χριστίνα Ντουσιά – Άννα Τζούμα –
Εκδόσεις Καστανιώτη Α.Ε., Αθήνα 2016

Έτος 1ης έκδοσης: 2016

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή διασκευή του ή εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγου ή τέχνης, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2121/1993 και της Διεθνούς Σύμβασης Βέρνης-Παρισιού, που κυρώθηκε με το ν. 100/1975. Επίσης απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, σελιδοποίησης, εξωφύλλου και γενικότερα της όλης αισθητικής εμφάνισης του βιβλίου, με φωτοτυπικές, ηλεκτρονικές ή οποιεσδήποτε άλλες μεθόδους, σύμφωνα με το άρθρο 51 του ν. 2121/1993.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ Α.Ε.

ΓΡΑΦΕΙΑ: Θεμιστοκλέους 104, 106 81 Αθήνα

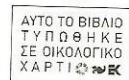
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ: Ζαλόγγου 11, 106 78 Αθήνα

☎ 210-330.12.08 – 210-330.13.27 FAX: 210-384.24.31

e-mail: info@kastaniotis.com

www.kastaniotis.com

ISBN 978-960-03-5975-6

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΓΓΕΛΑΤΟΣ

Η διδασκαλία της νεοελληνικής λογοτεχνίας σήμερα
ή γιατί μας χρειάζονται (επειγόντως)
τα είδη και οι κανόνες (τους)

1. Θα μου επιτρέψετε να ξεκινήσω με μια διατύπωση του Italo Calvino από τις *Έξι προτάσεις για την επόμενη χιλιετία*: «Η εμπιστοσύνη μου στο μέλλον της λογοτεχνίας έγκειται στη βεβαιότητα ότι υπάρχουν πράγματα που μόνον η λογοτεχνία μπορεί να εκφράσει με τα μέσα που διαθέτει». ¹ Τη διατύπωση αυτή ακολουθεί το ερώτημά μου: αυτά τα πράγματα τα διδάσκουμε;

Αρχή λοιπόν από το αυτονόητο: μια αντίληψη περί διδασκαλίας της λογοτεχνίας δεν μπορεί παρά να στηρίζεται σε μια αντίληψη για την ίδια τη λογοτεχνία: ειδικότερα, μια αντίληψη για τον τρόπο που εννοούνται οι όροι σύστασης (τι είναι) και οι συνθήκες λειτουργίας της λογοτεχνίας (τι κάνει, και ακόμα: τι μπορεί να κάνει). Μιαν αντίληψη, επιπλέον, που να μπορεί να λάβει θέση δραστικά απέναντι στο γεγονός ότι η λογοτεχνία υπόκειται πλέον στους νόμους και στη λογική του διαφημιζόμενου προϊόντος, το οποίο ως γνωστόν έχει ημερομηνία λήξης.

Η εννόηση της λογοτεχνίας (τι είναι και τι μπορεί να κάνει) συνιστά ταυτόχρονα και μια υπεράσπισή της ως λόγου που ενεργοποιεί τη γνώση, τη συγκίνηση και τη συμμετοχή, ως λόγου που απελευθερώνει από τους συμβατικούς τρόπους να σκεφτόμαστε τη ζωή, τη δική μας και των άλλων. Αν αυτή είναι η αφετηρία για την είσοδο στον πολύπτυχο κόσμο της λογοτεχνίας, τότε ασφαλώς η διδασκαλία της καλείται να ανταποκριθεί στις κεφαλαιώδεις απαιτήσεις μιας συγκροτημένης θεώρησης, ικανής να διαυγάσει τον κόσμο αυτό, χωρίς όμως να τον αφυδατώσει, περιχαρακώνοντάς τον στην τυποποίηση αφηρημένων συστημάτων και άρα στην (εφιαλτική) τυποποίηση της γνώσης, της συγκίνη-

¹ CALVINO Italo, *Έξι προτάσεις για την επόμενη χιλιετία*. Αμερικανικά μαθήματα (1988), εισαγωγή-μετάφραση-επιμέλεια Μαρία ΣΠΥΡΙΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1995, σ. 27.

σης και της συμμετοχής. Το ζητούμενο είναι πάντα (από την κλασική αρχαιότητα και εξής) αυτή η συγκροτημένη θεώρηση: η εννόηση μ' άλλα λόγια, της λογοτεχνίας, βασισμένη είτε σε διαχρονικές και διατοπικές κατηγορίες και έννοιες περί λογοτεχνίας (με αυτές ως γνωστόν ασχολείται η θεωρία της λογοτεχνίας) είτε σε ενίστορες κατηγορίες (αντικείμενο σπουδής της ιστορίας της λογοτεχνίας),² είτε, δραστικότερα, στον συνδυασμό των δύο παραπάνω, εκεί δηλαδή που διασταυρώνεται γόνιμα η θεωρία και η ιστορία της λογοτεχνίας.

Αν η λογοτεχνία διαφοροποιείται από άλλους τύπους λόγου (τον πολιτικό, τον θρησκευτικό, τον αθλητικό κ.λπ.), αυτό οφείλεται σε μιαν ιδιαιτερότητά της έναντι αυτών, την οποία συνηθίσαμε να ονομάζουμε *λογοτεχνικότητα*: η ιδιότητα ωστόσο ενός κειμένου να είναι λογοτεχνικό ορίζεται κάθε φορά μέσα σε ιδιαίτερα ιστορικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα και έτσι η λογοτεχνικότητα γειώνεται στην ιστορία. Σε αντίθετη περίπτωση, είναι ορθάνοιχτοι μπροστά μας δύο εξίσου άγνοιοι όχι απλώς δρόμοι αλλά λεωφόροι: από τη μια εκείνη όπου αποθεώνεται η υποτιθέμενα αιώνια και απρόσβλητη από οτιδήποτε γήινο λογοτεχνία, η μουσειακή δηλαδή λογοτεχνικότητα (η κακή θεωρία της λογοτεχνίας), από την άλλη εκείνη όπου αποθεώνεται ο σχολαστικισμός της ασήμαντης λεπτομέρειας και του βιογραφισμού (η κακή ιστορία της λογοτεχνίας).

Αν λοιπόν λογοτεχνικότητα και ιστορία πάνε μαζί (αυτή είναι η άποψή μου), τότε, κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, μάλλον χρειάζεται να διαβάσουμε περισσότερο απ' όσα φανταζόμαστε, αν θέλουμε να διδάξουμε λογοτεχνία σήμερα στη δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Ό,τι ακολουθεί, αποτελεί στην ουσία μιαν πρόταση που νομίζω ότι μπορεί να προσφέρει σημαντικά ερείσματα και να συμβάλει στο ζήτημα της διδασκαλίας της λογοτεχνίας στη δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση, αρθρωμένη με άξονα αναφοράς τα λογοτεχνικά και τα γραμματειακά είδη.³

2. Η επιλογή των λογοτεχνικών και γραμματειακών ειδών ως διδακτικού αρμού για τη λογοτεχνία, βασίζεται στην υπόθεση εργασίας ότι αυτά συμβάλλουν λειτουργικά στη διδακτική πράξη και στη μείζονα απόβλεψή της, στη συγκρό-

² Βλ. σχετικά: ΑΓΓΕΛΑΤΟΣ Δημήτρης, «Σύγκριση και διακαλλιτεχνικές προσεγγίσεις στη Συγκριτική Φιλολογία», *Σύγκριση/Comparaison* 15 (2004), σ. 45-54.

³ Βλ. σχετικά: ΑΓΓΕΛΑΤΟΣ Δημήτρης, «Η συμβολή της θεωρίας των λογοτεχνικών ειδών στη διδασκαλία της νεοελληνικής λογοτεχνίας στη δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση», στο ΝΙΦΤΑΝΙΔΟΥ Χ. Μ. (επιμ.), *Η διδασκαλία της λογοτεχνίας: ιστορική και συγκροτική προοπτική*, Πάτρα, Περί Τεχνών, 2008, σ. 83-87.

τηση δηλαδή διαδικασιών εξαγωγής νόηματος, βασισμένων σε συγκροτημένες κοινότητες αναγνωστών,⁴ μαθητών και μαθητριών, φοιτητριών και φοιτητών, η δραστική και πλούσια υποκειμενικότητα των οποίων δεν πρέπει να πολτοποιηθεί από ιδεολογικοποιημένες λογικές και επιλογές, που ευδοκιμούν σήμερα σε αστοιχειώτες διευθυντικές αντιλήψεις, ως κατευθυντήριοι άξονες διδασκαλίας της λογοτεχνίας: η «ελεύθερη», ως πούμε, «έκφραση συναισθημάτων» στη γραμμή της θεματικής ανάλυσης· οι περίφημες περιλήψεις ή οι χαρακτηρισμοί των ηρώων στα αφηγηματικά έργα στο Γυμνάσιο, στο Λύκειο ακόμα και στο Πανεπιστήμιο· ο μεταμοντέρνος, εντέλει, ισοσκελισμός των πολιτισμικών «προϊόντων», σύμφωνα με το πνεύμα του οποίου η λογοτεχνία εξαθρώνεται, για να συμπεριληφθεί ερήμην της ιδιαίτερης μορφικής και αισθητικής συγκρότησής της, σε ομοειδή, υποτίθεται, σύνολα.

Δεν θα αναφερθώ στους στόχους αυτής της στρατηγικής στη δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση, μπορεί κανείς να διαβάσει τις σχετικές οδηγίες του υπουργείου Παιδείας για τη λογοτεχνία στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και τους δύο πρόσφατους νόμους για την τριτοβάθμια. Θα σκιαγραφήσω μόνον τα ανθρωπολογικά εξαγόμενα αυτών των στόχων: νέα παιδιά εκτεθειμένα στον «πολιτισμό» της πιο άγριας ανθρωπίνης εκμετάλλευσης, βομβαρδισμένα από εικόνες κατανάλωσης ερήμην των λέξεων, έτοιμα για την ανθρωποθυσία των 400 (ενδεχομένως) ευρώ τον μήνα, πτυχιούχοι με όσες δεξιότητες απαιτεί η διεκπεραίωση υπηρεσιών, αλώβητη υποδομή πνευματικής οκνηρίας, life style ενημέρωση, έξω φυσικά από την ιστορία, την τέχνη, τη λογοτεχνία, οι οποίες αντιμετωπίζονται ήδη από «ευφρείς» διαφημιστές κινητής ασφαλώς τηλεφωνίας, ως γελοιογραφίες και καρικατούρες (η ζωγραφική ως μουντζούρωμα του μουσαμά, για να ανακαλέσω ένα μόνον πρόσφατο διαφημιστικό επίτευγμα), που κάνουν τη γελοιοποίηση της ποίησης στις ελληνικές ταινίες της δεκαετίας του 1960 (ο ποιητής Φανφάρας, π.χ.) να φαντάζει αθώα.

Η διδασκαλία λοιπόν της λογοτεχνίας, εν γένει η διδασκαλία χρειάζεται κανόνες (ιδού η «μαγική» λέξη) πάνω στους οποίους οικοδομείται με αγώνα (δασκάλων και μαθητών/μαθητριών, φοιτητών/φοιτητριών) η γνώση, γιατί η ίδια η λογοτεχνία είναι οικοδομημένη στον αγώνα των συγγραφέων.

Ποιον αγώνα των συγγραφέων; Μα με την παρακαταθήκη των προγενεστέρων τους, με τη σοφία που άφησαν (η έννοια της κληροδοσίας) οι παλαιότε-

⁴ Βλ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ Βενετία, «Λογοτεχνία και ιδεολογία: το ζήτημα των αξιών κατά τη διδασκαλία της λογοτεχνίας», στο ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ Βενετία, ΧΟΝΤΟΛΙΔΟΥ Ελένη (επιμ.), *Λογοτεχνία και εκπαίδευση*, Αθήνα, Gutenberg, 1999, σ. 335-347:342-343.

ροι συγγραφείς. Πού βρίσκεται αυτή; Απαντώ ευθέως: στα λογοτεχνικά και γραμματειακά είδη και στους κανόνες τους.

Για να δούμε τώρα: αγώνας των νεότερων με τους παλαιότερους συγγραφείς: η λογοτεχνία: ακριβέστερα: αγώνας των νεότερων συγγραφέων με τους κανόνες των ειδών που άφησαν οι παλαιότεροι, όταν κι αυτοί στην εποχή τους αγωνίστηκαν με τους ειδολογικούς κανόνες των προγενεστέρων τους κ.ο.κ.

Η λογοτεχνία: αγώνας συγγραφέων με κανόνες. Για ποιον σκοπό; Τι είναι λοιπόν η λογοτεχνία και τι μπορεί να κάνει;

Να προσέξουμε τα λεγόμενα του Σολωμού στον *Διάλογό του* (1824-1825), με τον Ποιητή να απευθύνεται στον Σοφολογιώτατο: «Είναι δύο φλόγες, διδάσκαλε, μία στο νου, άλλη στην καρδιά, αναμμένες από τη φύση εις κάποιους ανθρώπους, οι οποίοι εις διάφορες εποχές διαφορετικά μέσα μεταχειρίζονται για ν' απολαύσουν τα ίδια αποτελέσματα: και από τη γη πετιούνται στον ουρανό, και από τον ουρανό πετιούνται στον Άδη, και ζωγραφίζουν εικόνες και πάθη, και από τον ουρανό πετιούνται στον Άδη, και ζωγραφίζουν εικόνες και πάθη, παρόμοια μ' εκείνα οπού είναι σπαρμένα από τη φύση στον κόσμο: και αγατούν και σέβονται και λατρεύουν την τέχνη τους ωσάν το πλέον ακριβό πράγμα της ζωής, και ομοιώνονται με τα συμβεβηκότα που περιγράφουν, και κάνουν τους άλλους να γελούν, και κλαίουν και ελπίζουν και φοβούνται και δειλιάζουν και ανατριχιάζουν, και δεν αφήνουν αναίσθητες παρά τες πέτρες και σει».⁵

Η διδασκαλία της λογοτεχνίας; Να την πούμε διδασκαλία του αδιάπτωτου αγώνα ανάμεσα σε συγγραφείς και κανόνες, και του αποτελέσματος του αγώνα, διδασκαλία του ανοιχτού ορίζοντα και του δυνατού γενέσθαι, που οδηγεί συνεχώς σε ό,τι απελευθερώνει από την υπεροψία, τον αλγοριθμικό νου και τη στενή καρδιά; Ναι, αλλά για να φτάσουμε στο υψηλό της αποτέλεσμα – το επικαλείται παραπάνω ο ίδιος ο Σολωμός –, χρειάζεται να γνωρίζουμε τα «διαφορετικά μέσα» των «διαφόρων εποχών», με τα οποία δουλεύουν σκληρά οι συγγραφείς. Δηλαδή: τα λογοτεχνικά είδη και τους κανόνες τους.

Από εδώ αρχίζει η πρότασή μου, μαζί με μία μόνον παραδειγματική αναφορά, για να συννενοηθούμε: Πώς να «περάσει» σε μαθητές και μαθήτριες, φοιτητές και φοιτήτριες η συγκλονιστική περιπέτεια της ψυχής στους *Ελεύθερους Πολιορκημένους* του Σολωμού, στο πρώτο αίφνης κεφάλαιο του Β' Σχεδιάσματος, συναρμογή πρωτότυπη στον ορίζοντα της ευρωπαϊκής ποίησης του 19ου αιώνα, λυρικών ειδών, τραγωδίας και σάτιρας, αν δεν μάθουν (γνώση) τα παιδιά να διακρίνουν τον αγώνα των ποιητών με τα είδη;

⁵ ΣΟΛΩΜΟΣ Διονύσιος, *Άπαντα*, τόμ. Β': *Πεζά και Ιταλικά*, επιμέλεια-σημειώσεις Λίνος ΠΟΛΙΤΗΣ, Αθήνα, Ίκαρος, 1979³ (α' έκδ: 1955), σ. 25-26.

Πώς θα κατακτήσουν την πρωτοτυπία των *Ελεύθερων Πολιορκημένων* και όχι βέβαια την ετοιμοπαράδοτη συσκευασία του πολιτισμικού «προϊόντος» και της εξίσου ετοιμοπαράδοτης ρητορικής που το συνοδεύει και εμπεδώνεται στο πέραςμα από το Λύκειο στο Πανεπιστήμιο, χάρη στην επί πληρωμή εκμάθηση στερεοτυπικών συνταγών «παραγωγής» λόγου από εκπαιδευμένους επί τούτου φροντιστές; Πώς θα τους δώσουμε να καταλάβουν τι σημαίνει η μάνα που ορκίζεται στα άδεια μάτια της και ο Σουλιώτης που κλαίει βαστώντας ακόμα το όπλο του;⁶ Πώς η λογοτεχνία που θα διδάχτούν, θα κάνει τα παιδιά «να γελούν, <να> κλαίνουν <να> ελπίζουν <να> φοβούνται <να> δειλιάζουν <να> ανατριχιάζουν»;⁷ Πώς θα τα κάνει πραγματικούς ανθρώπους με βάθος στην ψυχή τους (εκεί όπως ξέρετε εδράζεται η ηθική συγκρότηση της προσωπικότητας του ανθρώπου), και όχι ρομποτοειδή της διαρκούς ροής πληροφοριών;

3. Τα λογοτεχνικά είδη θεματοποιημένα και ερμηνευόμενα από την εποχή του *Περί Ποιητικής* του Αριστοτέλη και μετά, με τον θεσμικό χαρακτήρα τους και τα κωδικοποιημένα και αναγνωρίσιμα από τους χρήστες, συγγραφείς και αναγνώστες, σε συγχρονική ή/και διαχρονική κλίμακα, χαρακτηριστικά τους, αποτυπωμένα στα λογοτεχνικά κείμενα που τους αναλογούν, έχουν, όπως υποστηρίζουν αρκετοί σύγχρονοι θεωρητικοί των λογοτεχνικών ειδών, δυναμικό χαρακτήρα.⁸ Τα λογοτεχνικά και τα γραμματειακά είδη μεσολαβούν μεταξύ παρελθόντος και παρόντος, επιτρέπουν τον συσχετισμό μεταξύ επαναλήψεων και αλλαγών μέσα στον χρόνο, εν είδει διαλόγου, όπως έχει υποστηρίξει ο Μ. Bakhtin, συγκρουσιακού όμως περιεχομένου, όπως μου έχει δοθεί αλλού η ευκαιρία να διευκρινίσω,⁹ του κάθε φορά νέου (λογοτεχνικού κειμένου) προς τη σοφία ή τη μνήμη του λογοτεχνικού ή γραμματειακού είδους με το οποίο αναμετράται, διεκδικώντας μια νέα ειδολογική ταυτότητα (ακόμα και αν είναι εκείνη της κατάργησης της έννοιας του είδους).

Το κάθε κείμενο συνεπώς μπορεί να δημιουργεί το είδος του, να δημιουργεί

⁶ Βλ. *Άκρα του τάφου σιωπή στον κάμπο βασιλεύει / Λαλεί πουλί, παίρνει σπυρί, κι' η μάνα το ζηλεύει / Τα μάτια η πείνα εμαύρισε· στα μάτια η μάνα μνέει / Στέκει ο Σουλιώτης ο καλός παράμερα και κλαίει: / «Ερμο τουφέκι σκοτεινό, τι σ' έχω γω στο χέρι; / Οπού συ μούγινες βαρύ κι' ο Αγαρηνός το ξέρει»* | ΣΟΛΩΜΟΣ Διονύσιος, *Άπαντα*, τόμ. Α': *Ποιήματα*, επιμέλεια-σημειώσεις Λ. ΠΟΛΙΤΗΣ, Αθήνα, Έκτος, 1979⁴ (α' έκδ.: 1948), σ. 215.

⁷ ΣΟΛΩΜΟΣ Διονύσιος, *Άπαντα*, τόμ. Β': *Πεζά και Ιταλικά*, ό.π., σ. 26.

⁸ Βλ. σχετικά: ΑΓΓΕΛΑΤΟΣ Δημήτρης, *Η «φωνή» της μνήμης. Δοκίμιο για τα λογοτεχνικά είδη*, Αθήνα, Λιβάνης, 1997, σ. 127-156.

⁹ Στο ίδιο, σ. 157-192.

έναν πρωτότυπο κώδικα συναρμογής στοιχείων, εν αναφορά (το υπογραμμίζω αυτό) προς τον αμέσως προηγούμενό του ειδολογικό κώδικα, την αρτιότητα του οποίου αμφισβητεί. Ο θεσμικός αυτός χαρακτήρας των ειδών υπόκειται σε τροποποιητικές/μετασχηματιστικές διαδικασίες, και εδώ βρίσκεται το κρίσιμο κατά την αντίληψή μου ζήτημα για τη διδασκαλία της λογοτεχνίας, ακριβέστερα για τη διδασκαλία της νοηματοδότησης στη λογοτεχνία.

Αν η εξαγωγή νοήματος αποτελεί τη βασική απόβλεψη στη διδασκαλία της λογοτεχνίας, τότε είναι απολύτως κατεπείγουσα η εννόησή της (τι είναι δηλαδή η λογοτεχνία και τι κάνει) σε επίπεδο διαλόγου μεταξύ κανόνων, κωδικοποιημένων δηλαδή ειδολογικών ολότητων και νέων κειμενικών εκδοχών που δοκιμάζουν την αντοχή της ολότητας, την αναθεωρούν και δημιουργούν τη δική τους.

Τα στοιχεία που συνθέτουν αυτές τις κωδικοποιημένες ολότητες, τα στοιχεία δηλαδή που συνθέτουν τα είδη (πάνω σ' αυτά οικοδομούμε τη γνώση για την ιδιαιτερότητα της λογοτεχνίας, πάνω σ' αυτά οικοδομούμε τη γνώση για την πρωτοτυπία των λογοτεχνικών κειμένων), αφορούν σε βασικές παραμέτρους κειμενικής και επικοινωνιακής οργάνωσης: δηλαδή σε μορφές (γλώσσα, μετρική, ρυθμός, σχήματα λόγου, τεχνικές αφήγησης) και σε ιδέες (αισθητικές, φιλοσοφικές, κ.λπ.: το *τερπνόν και ωφέλιμον* του Νεοκλασικισμού, ή το *υψηλόν* του Ρομαντισμού στον 19ο αιώνα, ο *κοσμοπολιτισμός* στον Μεσοπόλεμο, κ.λπ.), που απευθύνονται στο εκάστοτε αναγνωστικό κοινό. Ανάλογα με τις εκάστοτε επιλογές που κατευθύνουν τη συγκρότηση των ειδολογικών κωδικών βάσει του τάδε ή του δείνα στοιχείου, εδραιωμένων σε ιστορική (χωρο-χρονική) βάση, συντίθενται οι όροι του διαλόγου κειμένων και ειδών, διαβαθμισμένων ασφαλώς στις απαιτήσεις της δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (εδώ τίθεται το καίριο ζήτημα των αρμόδιων βιβλίων-εργαλείων δουλειάς, που το αφήνω προσώρας έξω από τον λογαριασμό).

4. Έτσι στην πράξη της διδασκαλίας, για να μη θεωρητικολογώ επί των ειδών, διδάσκουμε τον διάλογο ειδών/κανόνων και κειμένων, το κάθε φορά νέο εξαγόμενο του αγώνα των συγγραφέων: τη σοφία της λογοτεχνίας και τη δύναμή της, εγκιβωτισμένη στα είδη, για να γίνει αφετηρία νέων κειμενικών και επικοινωνιακών πραγματώσεων.

Παράδειγμα: οι υψηλού περιεχομένου ωδές του Κάλβου για τον αγώνα της Ελευθερίας, «προσγειώνονται» εκατό χρόνια αργότερα στην Ελλάδα της Μικρασιατικής Καταστροφής του 1922, και ο Καρυωτάκης συνθέτει μια σάτιρα και μαζί ελεγεία, εν είδει ωδής, με τίτλο «Εις Ανδρέαν Κάλβον» (θα περιληφθεί

στη συλλογή *Ελεγεία και Σάτιρες* του 1927).¹⁰ Τι έχει συμβεί με το είδος της ωδής; Πώς αντιστρέφεται το υψηλό περιεχόμενό της, το υψηλό λεξιλόγιό της, τα σχήματα λόγου της, οι μεγαλοπρεπείς μεταφορές, οι αλυσιδωτές παρομοιώσεις, η απόβλεψη της (η ωδή γράφεται για να επιβραβευθεί κάποιος, να προβληθεί παραδειγματικά ένα ηρωικό περιστατικό), και γίνεται σκληρή σάτιρα της αντιηρωικής ελλαδικής πραγματικότητας και μαζί ελεγεία, από έναν ποιητή, τον Καρυωτάκη, που κατακτά, μέσα από τον συγκρουσιακό διάλογο με τον Κάλβο και το είδος της ωδής, μια νέα σοφία, δηλαδή μια νέα εκδοχή ωδής, σατιρικής συνάμα και ελεγειακής;

Ας διαβάσουμε την ένατη στροφή της καλβικής ωδής «Εις Ελευθερίαν»:

*Μία δύναμις ουράνιος
εις την ψυχήν σας δίδει
πευρά ελαφρά, και υψώνεται
λαμπρόν το μέτωπόν σας
υπέρ την νύκτα*¹¹

(ουράνιος δύναμις, η Ελευθερία): ο Καρυωτάκης τώρα:

*Τις δάφνες του Σαγγαρίου
η Ελευθερία φορέσασα,
γοργά από μίαν χείρα
σ' άλλην περνά και σύρεται,
δούλη στρατώνος.*¹²

Τι θα διδάξουμε για την Ελευθερία; Πώς έπεσε από το λαμπρό ύψος της (Κάλβος) να σέρνεται δούλα στα χέρια τυχάρπαστων; Πόσο δραστικά σατιρική γίνεται η εικόνα της Ελευθερίας, καθώς περνά από τη μια εκδοχή ωδής στην άλλη, και μαζί πόσο βαθιά ελεγειακή, καθώς η εικόνα αυτή εκθέτει την αμετάκλητη απώλεια της Ελευθερίας και το πένθος. Ενενήντα και πλέον χρόνια μετά

¹⁰ ΚΑΡΥΩΤΑΚΗΣ Κ. Γ., «Εις Ανδρέαν Κάλβον» (1927), *Τα Ποιήματα (1913-1928)*, επιμέλεια Γ. Π. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Αθήνα, Νεφέλη, 1992, σ. 158-160.

¹¹ ΚΑΛΒΟΣ Ανδρέας, *Ωδαί. Η Λύρα-Λυρικά. Απόσπασμα άτιτλου ποιήματος*, επιμέλεια Γιάννης ΔΑΛΛΑΣ, Αθήνα, Ωκεανίδα, 1997, σ. 156.

¹² ΚΑΡΥΩΤΑΚΗΣ Κ. Γ., «Εις Ανδρέαν Κάλβον» (1927), *Τα Ποιήματα (1913-1928)*, ό.π., σ. 159.

τον Καρυωτάκη, θα δούμε τη νέα εκδοχή της ωδής; Είμαστε έτοιμοι να τη διδάξουμε;

Διδάσκοντας τον διάλογο ειδών/κανόνων και κειμένων, την ιδιαιτερότητα δηλαδή της λογοτεχνίας μέσα στην ιστορία, δεν διδάσκουμε τα διαρκώς νέα πρωτότυπα λογοτεχνικά κείμενα; Ασφαλώς και ναι. Διδάσκουμε λοιπόν τον διάλογο μορφών και ιδεών, εγριβωτισμένων σε κείμενα και είδη μέσα στην ιστορία. Έτσι, μέσα στην τάξη ή στο αμφιθέατρο αναλύουμε και ερμηνεύουμε τη λογοτεχνία, αναλύουμε και ερμηνεύουμε τη διαλογικά θεμελιωμένη ιδιαιτερότητά της, δίνοντας τη δυνατότητα στα παιδιά να μαθαίνουν, να ενεργοποιούν κατακτημένες γνώσεις (είδη, κανόνες) αλλά και –το σημαντικότερο– να τολμούν τις δικές τους προσεγγίσεις, με όχημα όχι την εντυπωσιολογία του γνωστού («έτσι μου φαίνεται») (αφού όπως «έχουν μάθει») τα παιδιά, και μάλιστα λίγο πριν αποφοιτήσουν από Φιλοσοφικές Σχολές, για τη λογοτεχνία μπορεί ο καθένας να λέει οτιδήποτε) αλλά τη γνώση, η οποία απαιτεί κόπο και αγώνα (όπως αγωνίζονται οι συγγραφείς, αγωνίζονται και όσοι θέλουν να ασχοληθούν με τη λογοτεχνία). Δεν «επιτρέπονται όλα» στην τάξη ή στο αμφιθέατρο, κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, αλλά κατακτώνται.

Φτάνουμε λοιπόν να έχουμε συγκροτημένες κοινότητες αναγνωστών στην τάξη ή στο αμφιθέατρο, σημαίνει νέους δυναμικούς πλην θεμελιωμένους (διάλογος ειδών και κειμένων) τρόπους νοηματοδότησης της λογοτεχνίας, με μαθητές και μαθήτριες, φοιτητές και φοιτήτριες, που θα γνωρίζουν τι και πώς μπροστά στην παλαιότερη λογοτεχνία αλλά κυριότατα μπροστά στη λογοτεχνία του καιρού τους;

Τι και πώς, ας πούμε, για παράδειγμα, μπροστά στη σημερινή εκβιομηχάνιση του μυθιστορήματος με συγγραφείς που δεν γνωρίζουν ορθογραφία και σύνταξη, που δεν διαβάζουν παρά εφημερίδες, ή δηλώνουν με ίσες δόσεις άγνοιας, έπαρσης και στοιχειωδών ελληνικών ως φωνούμενο λόγο ότι δεν διάβασαν ποτέ ένα μυθιστόρημα του Dostoevsky, ή δεν κατάλαβαν ποτέ γιατί έπρεπε να διαβάσουν τον ακαταλαβίστικο Joyce, τον βαρετό Proust, κ.ο.κ.· τι και πώς, αν μου επιτρέπετε, μπροστά στις μεταφράσεις στην κοινή νεοελληνική των έργων του Διον. Σολωμού, που διανέμονταν πριν από καιρό δωρεάν από εφημερίδα ευρυτάτης κυριακάτικης κυκλοφορίας για τον επικοινωνιακό «φωτισμό» των Νεοελλήνων.

5. Θεωρούμε ότι η διδασκαλία της λογοτεχνίας είναι σε θέση να οδηγήσει στη μετάδοση γνώσεων, στην ενεργοποίηση του συγκινησιακού ανθρώπινου δυναμικού, στη δημιουργία κριτικής και αισθητικής σκέψης, στη συγκρότηση μιας

διάνοιας, στη γνώση δηλαδή, στη συγκίνηση και στη συμμετοχή αντίστοιχα, εν συνόλω στη συγκρότηση αρχών που διέπουν μια προσωπικότητα ικανή να αντισταθεί στη γενικευμένη αδιαφορία, αναλγησία και υποκρισία;

Ανάλογη χρειάζεται να είναι η διδακτική φορά μας: η διδακτική πράξη προσανατολισμένη λοιπόν στους όρους διαλόγου μεταξύ κανόνων και κειμένων, μέσα από τους οποίους υπάρχει και λειτουργεί η λογοτεχνία, άρα επιτελούμενη σε αναγνωστικές κοινότητες που μαθαίνουν να μιλούν για λογοτεχνικά και γραμματειακά είδη, μαθαίνουν να μιλούν για τα συγκροτητικά στοιχεία τους, τις μορφές δηλαδή και τις ιδέες, μέσα στην ιστορία τους. Αυτή η διδακτική πράξη μπορεί να απαντήσει θετικά στο παραπάνω κομβικής σημασίας ερώτημα (για εμένα τουλάχιστον), αλλά, όπως είναι αυτονόητο, χρειάζεται ο αρμόδιος στρατηγικός σχεδιασμός, στην κλίμακα που οδηγεί από το Γυμνάσιο προς το Λύκειο και το Πανεπιστήμιο.

Από εδώ, κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, αρχίζει μια άλλη ιστορία, όψεις της οποίας μπορούν να μας απασχολήσουν σε ενδεχόμενη συζήτηση, τώρα ή και σε άλλη ευκαιρία.

Ευχαριστώ για την προσοχή σας.